

LOGINIO IR KALBINIO TAISYKLINGUMO ĮTAKA MĄSTYMO POKYČIAMS¹

Virginija Jakimenko

Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto
Filosofijos katedra
Ateities g. 20, 08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4628
Elektroninis paštas vijak@mruni.eu

Pateikta 2013 m. rugsėjo 15 d., parengta spausdinti 2013 m. spalio 21 d.

doi:10.13165/SMS-13-5-4-04

***Anotacija.** Mąstymas domina ne tik humanitarinių mokslų tyrinėtojus, bet, kitaip nei neurobiologai, žmogaus smegenų veiklos analizei taikantys specialius tyrimo metodus ir technologijas, humanitarai gali pasiekti mąstymą tik per kalbą. Todėl filosofai ir logikai tiria mąstymą, išreikštą kalba. Tačiau kalba nėra vien tik priemonė mintims fiksuoti ar reikšti. Kiekviena kalba su savąja garsų, gramatikos ir žodyno sistema yra vienas svarbiausių kultūros elementų, ne tik unikalus žinių apie žmonių gyvenimą šaltinis, bet ir bendruomenės tapatybės rodiklis bei simbolis. Kalbos kitimai nevyksta be priežasties, nes kiekviena kalba vystosi kartu su ekonomika, kultūra, mokslo ir technologijų tobulėjimu. Kadangi kalba ir mąstymas yra glaudžiai susiję, tai, ieškant kriterijų mąstymo pokyčių tyrimui, šiame straipsnyje daroma prielaida, kad kalbos pakitimai liudija ir mąstymo kitimą. Šiuolaikinės kalbos ir mąstymo santykio problemos sampratos kontekste aptariami minties išraiškos*

---

1 Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę.

kalboje ypatumai bei sakinio kalbinio ir loginio lygmenų santykis, nagrinėjamas loginio ir kalbinio taisyklingumo sampratų skirtingumas ir jo įtaka mąstymo pokyčiams.

Reikšminiai žodžiai: mąstymas, loginis ir kalbinis mąstymo lygmenys, loginis ir kalbinis taisyklingumas, mąstymo pokyčiai.

Įvadas

Mąstymas yra vienintelis gebėjimas, kuris ne tik skiria žmones nuo kitų gyvybės formų, bet ir suteikia jiems galią valdyti (arba sunaikinti) visą planetą. Ar daug mes žinome apie šį gebėjimą, ar skiriame mąstymui pakankamai dėmesio ir kiek galime jį kontroliuoti?

Patirtis rodo, kad mąstymas tikrai nėra tik atsitiktinė ar proginė žmogaus veikla, nors mūsų sąmonė ir ne visuomet ją kontroliuoja: visi žinome, kad kartais įžvalgos mus aplanko tada, kai pereiname prie kitos veiklos ir nebegalvojame apie sprendžiamą problemą, o literatūroje irgi aprašyta nemažai atvejų, kai žmonės ilgai ieškotus teorinių bei praktinių klausimų sprendimus aiškiai susapnuodavo². Kita vertus, mąstymas nėra tokia išskirtinė veikla, kurios negalime derinti su kuria kita veikla. Tiksliau tariant, mūsų mąstymas nuolat „stebi“ tikrovę, kontroliuoja mūsų padėtį joje ir net gali kurti alternatyvias tikroves, jei to prireikia tikslams realizuoti. Todėl suprasti, kaip žmonės mąsto ir dėl kokių priežasčių jie mąsto taip, kaip mąsto, yra ne tik įdomu, bet ir ne mažiau svarbu nei sužinoti, kaip naudotis kompiuteriu. Tik mąstymas apie mąstymą reikalauja ypatingo susikaupimo.

Žodžiu *mąstymas* paprastai vadiname bet kokią proto veiklą, kuri padeda mums suformuluoti problemą, rasti atsakymą arba patenkinti smalsumą (tai analizavimas, įsivaizdavimas, atsiminimas, stebėjimas, interpretavimas, vertinimas, svajojimas, planavimas, spėjimas, refleksija ir kt., arba kelios tokios veiklos iškart). Be to, mąstymas yra svarbus daugelio kitų veiklų komponentas – argi nemąstome skaitydami, rašydami ar žiūrėdami televizijos laidas, nors patys ir nelaikome to mąstymo atskira veikla. Taigi, turime pripažinti, kad *mąstymo* sąvoka nėra aiški nei turinio, nei apimties požiūriu, todėl dažnai ji ir pavartojama nelabai tiksliai. Taip pat žinoma, kad mąstančio žmogaus smegenyse vyksta cheminiai bei neurologiniai procesai, kurių pats žmogus nesuvokia, o tyrinėtojai gali juos tik fiksuoti, bet visa gaunama informacija apie smegenų veiklos parametrų kitimą neatskleidžia mąstymo (minčių) turinio. Akivaizdu, kad mąstymas nėra nei vien tik fiziologinis procesas, nei nieko bendro su fiziniu pasauliu neturintis reiškinys. Todėl mąstymas ir domina ne tik humanitarinių ar socialinių, bet ir fizinių mokslų tyrinėtojus. Skirtingais aspektais mąstymą tyrinėja filosofai, psichologai, logikai, filologai, neurologai, sociologai,

---

2 Ir tai neturėtų stebinti, nes, anot E. Frommo, sapnas yra protinės veiklos, vykstančios žmogui miegant, išraiška. Jis rašo, kad „sapnuose mums pavyksta ne tik giliau suvokti savo nuomonę apie kitus ar kitų apie mus, įžvelgti vertingus sprendimus bei pranašystes, bet taip pat ir protauti daug geriau negu budravimo būsenoje. Tai nenuostabu, nes norint įžvalgiai mąstyti reikia labai susikaupti, o to padaryti budraujant dažnai nepavyksta, tuo tarpu kai miego būseną tam itin palanki“. Fromm, E. *Pamiršta kalba. Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*. Vilnius: Vaga, 2013, p. 46.

kultūrologai ir kt., o pastaraisiais metais jau pranešama apie multidisciplininius socialiai orientuotus tyrimus³.

Kitaip nei neurobiologai, kurie smegenų veiklos analizei gali taikyti specialius tyrimo metodus ir naujausias technologijas, humanitarai pasiekia mąstymą tik per kalbą. Todėl ir filosofija, ir formalioji logika⁴ tiria mąstymą, išreikštą kalba, nors kalba pati savaime yra nepaprastai sudėtingas reiškinys. Kasdien užsivertę visokiais reikalais kalbos mes tarsi nepastebime, kaip ir deguonies kiekio kitimo atmosferoje, kol jo netrūksta. Taip ir kalba susirūpiname pristigę žodžių savo minčiai suformuluoti arba sudvejoję, kurią sakinio/žodžio prasmę pasirinkti konkrečiame tekste. Stevenas Pinkeris tiksliai pastebėjo, kad „kalba yra taip tvirtai įtausta į žmogiškąją patirtį, kad vargu ar įmanoma įsivaizduoti gyvenimą be jos. Jei kurioje nors Žemės vietoje bus du ar daugiau žmonių, tai jie tuoj pradės keistis žodžiais. Kai nėra su kuo pasikalbėti, žmonės kalbasi su savimi, su savo šunimis, netgi su savo augalais“⁵. Kalba išties yra būtina visai žmogiškajai veiklai, nes jos dėka mes bendraujame, bendradarbiaujame, galime suprasti anksčiau gyvenusių žmonių mintis ir net sužinoti tai, ko dar nepatyrėme (o gal ir niekuomet nepatirsime), nes žodžiuose išsaugoti kitų patirties fragmentai gali būti perkombinuoti į naują įsivaizduojamą patirtį. Taigi, kalba yra labiausiai diferencijuota, visa apimanti išraiškos priemonė, kurią turi tik žmogus. Todėl išties būtų sunku pervertinti kalbos reikšmę kiekvienam žmogui ir visai žmonijai, nes, kaip pastebėjo anglų filosofas ir matematikas A. N. Whiteheadas, „žmonių civilizacija yra kalbos produktas, o kalba yra besivystančios civilizacijos produktas“⁶.

Loginio ir kalbinio taisyklingumo skirtingumas

Kalbos ir mąstymo ryšys niekam nekelia abejonių: ilgai kalbos ir mąstymo santykis buvo suprantamas kaip kalbos ir mąstymo tapatumas (t. y. mąstymas yra kalba, o kalba yra mąstymas) arba kaip dviejų sudėtingų procesų paralelus vyksmas, kuris tyrinėjamas ieškant jų elementų atitikimo (žodis-sąvoka, sakiny-sprendinys). Kai žodis/sakiny tapatinamas su mintimi, kurią tas žodis/sakiny išreiškia, tai nebeaišku, nei kodėl galima tą pačią mintį išreikšti skirtingais sakiniais (pavyzdžiui, sakiniai: „Tik paukščiai gali patys

3 JAV Kalifornijos technologijos instituto Social Cognitive Neuroscience laboratorijos tyrėjų grupė, kurią sudaro neurobiologijos ir socialinių mokslų specialistai (vadovas – filosofas Stevenas R. Quartzas) gavo Deivido ir Liucilės Packardų fondo grantą ekonominių ir moralinių sprendimų priėmimų tyrinėjimui, taikant funkcinio magnetinio rezonanso vaizdo (fMRI) technologiją. Toks dalyvaujančių sudėtingoje socialinėje sąveikoje subjektų smegenų veiklos tyrimas yra vienas pirmųjų žingsnių šia kryptimi. <www.hss.caltech.edu/~steve/quartz.html>. [žiūrėta 2013-09-15].

4 Formalioji logika yra mokslas apie mąstymo (protavimo) formas ir dėsnius. Bet mąstymas ir protavimas nėra sinonimai. Kartais jų skirtumai išties ignoruojami, bet nekorektiškas šių terminų vartojimas gali tapti nesupratimų šaltiniu, kadangi mąstymas apima ne vien tik protavimą (verbalinį mąstymą), bet ir tas sritis, kurias tiria psichologija (pašamone, vaizduotė, individualią patirtį ir kt.). Logikos mokslo dėmesio centre yra protavimo rezultatų patikimumo kontrolės metodai.

5 Pinker, S. *The language instinct. How the mind creates language*. Harper Perennial Modern Classics, 2007, p. 3.

6 Whitehead, A. N. *Modes of Thought*. New York: The Free Press, 1968, p. 31.

skraidyti“ ir „Visi, galintys patys skraidyti, yra paukščiai“)7, nei kaip patikrinti/įrodyti, kad tai ta pati mintis, nei kaip galimas vertimas iš vienos kalbos į kitą. Problema išnyksta atsisakius minėtos prielaidos. Juk perskaitytą tekstą mes sugebame atpasakoti ne todėl, kad tiksliai įsiminėme ir galime pakartoti jo žodžių eilės tvarką. Kalba ir mąstymas yra susiję, bet esmiškai skirtingi. Todėl jei mintį galime išreikšti sakiniu, tai sakinyje yra tiek kalbinis lygmuo (kalbos dalys, sakinio dalys ir jų ryšiai), tiek loginis lygmuo (sprendinio struktūra). Tačiau kalbinį (sakinio) ir loginį (sprendinio) lygmenis ne visuomet lengva atskirti, nes kalbinis akivaizdžiai yra duotas kalbos ženklais, o loginį lygmenį kiekvienu atveju reikia atskleisti, t. y. nustatyti jo struktūrą. Bet tiek sprendinio subjektas (S), tiek ir predikatas (P) irgi yra fiksuojami kalbos ženklais, kurie pastebimi pirmiausiai. Taigi, vienoje kalboje mintis gali būti išreikšta skirtingais sakiniais, nes jos supratimas vyksta loginiu lygmeniu, o mąstant ir kalbant „vertimas“ iš kalbinio lygmens į loginį ir atgal vyksta tarsi savaime, neįsisąmoninant to „perėjimo“ momento. Šių skirtingų lygmenų supainiojimas gali būti samprotavimo klaidų priežastis. Pavyzdžiui, konvertuojant8 sprendinį veiksmui turi būti atliekami loginiame lygmenyje: jei duotas sprendinys „*Visi paukščiai deda kiaušinius*“, tai jį konvertavę gausime išvadą „*Kai kurie dedantys kiaušinius padarai yra paukščiai*“. Kadangi samprotavimas yra deduktinis, tai ir jo išvada bus tos pačios teisingumo reikšmės, kaip ir pradinis teiginys. Bet pirmakursiai dar tik mokosi sprendinių teoriją ir neturi pakankamų loginės minties struktūros atpažinimo ir pertvarkymo įgūdžių, padaro vis tas pačias (beje, gramatiškai nepriekaištingas) išvadas, nors ir puikiai supranta, kad jos prieštarauja dalykų padėčiai tikrovėje:

„*Visi dedantys kiaušinius padarai yra paukščiai*“;

„*Visi kiaušiniai yra dedami paukščių*“;

„*Visi kiaušiniai deda paukščius*“.

Klaidos priežastis – kategorinio sprendinio loginio ir kalbinio lygmenų supainiojimas. Bet sprendinio „*Katė nėra šuo*“ konversiją *studentai* atlieka lengvai (išvada „*Šuo nėra katė*“ arba „*Nė vienas šuo nėra katė*“), nes ši minties kalbinės išraiškos forma yra panaši į sprendinio (t. y. minties formos) struktūrą: S – P. Loginės struktūros požiūriu kategorinis sprendinys „*Kai kurie profesoriai mėgsta pasakoti linksmas istorijas*“ irgi yra elementarus, o jo konversijos rezultatas būtų teiginys „*Kai kurie mėgėjai pasakoti linksmas istorijas yra profesoriai*“. Tačiau kai padaroma klaidinga išvada („*Kai kurios linksmos istorijos mėgsta būti pasakojamos kai kurių profesorių*“), tai loginės klaidos priežastis gali būti kalbinė minties išraiškos forma.

Kalba yra labiausiai diferencijuota išraiškos priemonė, kurią turi žmogus. Bet ar visada kalbos galimybės leidžia tiksliai perteikti bet kokią mintį? Nesigilinant į klaidas, atsirandančias dėl netinkamo kalbos vartojimo, kiekvienoje konkrečioje kalboje rasime momentų, keliančių abejones minties kalbinės išraiškos tikslumu, nors ne visuomet jie tiesiogiai ir iškart atpažįstami. Pavyzdžiui, sakinio kalbinio ir loginio lygmens lyginimas rodo, kad du sprendiniai, nustantys nevienodą subjekto ir predikato santykį (sankirta ir

7 Lomanienė, N. *Logika. Deduktyvus samprotavimo analizės pagrindai*. Uždavinynas. Vilnius: Justitia, 2002, p. 73.

8 Konversija yra netarpiinių (turinčių tik vieną premisą) samprotavimų rūšis, kurios išvada padaroma sukeitus kategorinio sprendinio subjektą ir predikatą, bet nekeičiant jungties.

subordinacija), gali turėti vienodą kalbinę/gramatinę išraiškos formą: „*Kai kurie studentai yra sportininkai*“ ir „*Kai kurios žuvys yra silkės*“.

Tiek mąstymo, tiek ir kalbos vartojimo procesai gali būti kažkiek paveikiami, orientuojant kalbos vartotojus ar nuosekliai primenant taisyklingumo kriterijų⁹. Tačiau loginis ir kalbinis taisyklingumas yra daugiau skirtingi nei panašūs: jie radikaliai skiriasi ne tik tuo, jog determinuoja skirtingus objektus (mintis ir jų kalbinę išraišką), bet ir tais tikslais, kurių siekia. Kitas loginio ir kalbinio taisyklingumo skirtumas kyla iš jų pagrindo prigimties: kalbos taisyklingumo pagrindas (bendrinės kalbos normos) laikui bėgant kinta (tik žodynas greičiau, o gramatika lėčiau), o loginis taisyklingumas – nekinta, nes logikos taisyklės nėra žmonių susitarimo dalykas. Kas gi yra loginis taisyklingumas? Juk kasdieniniame gyvenime dažniau girdime minint samprotavimų teisingumą, bet dažnai tai reiškia ne samprotavimo kokybę, o pritarimą gautai išvadai. Logika yra mokslas apie minčių ryšius ir jų stiprumo matavimo metodus. Šio mokslo kontekste samprotavimai negali būti teisingi ta pačia prasme, kuria apibūdiname sprendinius. Loginis taisyklingumas (validumas) yra tiksli mąstymo (samprotavimo) charakteristika, kuri garantuoja prielaidų teisingumo reikšmės perkėlimą išvadai ir nustatoma atliekant mąstymo loginę analizę. Loginės analizės rezultatų pagrindu deduciniai samprotavimai skirstomi į *taisyklingus (valid)* ir *netaisyklingus (invalid)*, nes samprotavimo taisyklingumas¹⁰ yra savybė, kurią lemia išvedimo (išvados darymo) pobūdis. Logikos taisykle pagrįstas išvedimas neleidžia padaryti klaidingą išvadą iš teisingų premisų, todėl samprotavimų formalus pagrįstumas ir yra vienas pagrindinių logikos rūpesčių. Taigi, samprotavimas gali būti taisyklingas, bet niekad nebus „beveik taisyklingas“ (nėra jokių formalaus pagrįstumo laipsnių), o netaisyklingo samprotavimo atveju, net jei visos premisos yra teisingi teiginiai, gautos išvados teisingumas yra nežinomas.

Kalbos *taisyklingumu* vadiname bendrinės kalbos normų (žodyno, gramatikos, tarties, kirčiavimo) laikymąsi. Šių normų pažeidimus visada galima aiškiai įvardinti, bet tą patį galima pasakyti ir apie loginio taisyklingumo pažeidimus. Stiliaus trūkumus nustatyti sunkiau ir todėl kartais jie sutapatinami su logikos pažeidimais, nes logikos normų pažeidimas tikrai yra viena iš galimų kalba išreikštos minties neaiškumo ar netikslumo priežasčių. Tačiau jau buvo minėta, kad tas neaiškumas gali atsirasti ir dėl kitos priežasties – netinkamo elgesio su kalba. Tokiu vadinamas tiek neapdairus daugiaprasmio žodžio pavartojimas, tiek dviprasmiškai vartojama gramatinė ar sintaksinė konstrukcija (linksnis, netinkama žodžių tvarka ir kt.), tiek ir žodžių stygius (praleistas būtinas žodis) ar jų perteklius. *Kalbos logiškumas* yra siejamas su elementarių logikos taisyklių paisymu (t. y. korektišku loginių veiksmų atlikimu) bei pagrindinių logikos dėsnių (prieštaravimo, tapatumo, pakankamo pagrindo, negalimo trečiojo) žinojimu ir taikymu tekste. Taigi, akivaizdu, kad loginis taisyklingumas (validumas) ir kalbinis taisyklingumas nekonkuruoja, o jų skirtingumas nėra kliūtis siekiant esminės vertybės – mąstymo logiškumo.

9 Urbutis, V. *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius: Margi raštai, 2007.

10 Taisyklingumas kitaip dar yra vadinamas samprotavimo formaliu pagrįstumu (pagrindimas taisykle) arba validumu.

Kalbos ir mąstymo kitimas

Gal taisyklingas kalbos vartojimas taip pat reikšia ir nepriekaištingą mąstymą? Daugelis *a priori* sutiktų su tokiu teiginiu, bet S. Pinkeris teigia, kad laisvai ir gramatiškai taisyklingai (jeigu ne tobulai) gali kalbėti ne tik gerai išsilavinę asmenys, bet ir tie žmonės, kurie turi labai rimtų sveikatos bėdų ir net visai negalintys rūpintis savimi (serga šizofrenija, Alzheimerio liga, kai kuriais sindromais, tam tikromis autizmo formomis ir kt.)¹¹. Jis aprašo kelis stebinančius atvejus, kaip dar vieną argumentą požiūriui, jog kalba yra įgimtas (instinktyvus) žmonių gebėjimas, ne žmonių rūšies išskirtinumo požymis, o tik biologinis prisitaikymas geriau (tiksliau, efektyviau) perduoti informaciją.

Kalba dažnai apibrėžiama kaip ženklų sistema, nors kartais priduriama, kad ji vartojama bendravimui ir pažinimui. Tačiau tai tik sudėtingo reiškinio prigimties ir kai kurių funkcijų nusakymas, neatskleidžiantis nei jo struktūros, nei visos kalbų įvairovės. Juk kiekviena kalba yra be galo sudėtinga sistema, kuri atsiranda, kinta ir numiršta pagal savo dėsningumą. Kiekvienos kalbos pagrindiniai komponentai – garsai, žodžiai ir gramatika (t. y. sistema būdų, leidžiančių susieti bet kurios konkrečios kalbos žodžius, vartojamus bet kuria reikšme, kad išreikštume bet kokią mintį apie bet kokį dalyką).

Apie kalbą žinome ne viską, bet daug: pavyzdžiui, tai, kad kalba yra visur, kur esama žmogaus; kad nėra primityvių kalbų, nes visos kalbos gana sudėtingos ir kiekvienos kalbos žodyną galima plėsti; kad visos kalbos turi ribotą garsų, gestų ar žodžių rinkinį; kad visų kalbų vartotojai gali sukurti neribotą sakinių skaičių; kad visos gramatikos turi panašias žodžių ir sakinių sudarymo taisykles; kad visos kalbos turi gimines ir tas pačias gramatines kategorijas (daiktavardžius, veiksmažodžius); kad visos kalbos turi neigimo būdą, savo būdus klausti, liepti ir pan.¹²

Kita vertus, kiekviena kalba su savąja nepakartojama garsų, gramatikos ir žodyno sistema taip pat yra vienas svarbiausių kiekvienos kultūros elementų. Ji – ne tik unikalus žinių apie žmonių gyvenimą šaltinis, bet ir bendruomenės tapatybės rodiklis bei simbolis. Nors kiekvieną kultūrą sudaro daug elementų, bet kalba yra vienas pačių svarbiausių. Todėl mirusi kalba yra niekaip nekompensuojamas praradimas visai žmonijai, o juk kalbininkai XX amžiaus pabaigoje pripažino, kad šiuo metu miršta daugiau nei pusė pasaulio kalbų, o dar po dviejų kartų nebeliks 90 % pasaulio kalbų, kurios ne tik mažiau vartojamos, bet nyksta ir miršta, nes naujoji karta jų nebeperima. Todėl visai ieškoma būdų išsaugoti nors dalį pavojuje esančių kalbų, nes teigiama, kad dabar tik 600 kalbų yra saugios šiuo požiūriu¹³. Tačiau, anot D. Crystal, taip pat esama įrodymų, kad kultūra gali gyvuoti toliau net ir perėmusi svetimą kalbą: ji jau nebe visai tokia pati, nors dar ir ne visai kita. Bet iki šiol nėra žinoma, kas prarandama, o kas išsaugoma kultūroje, kai perimama svetima kalba¹⁴.

Visos kalbos ilgainiui kinta, tik vienos kinta lėčiau (japonų kalba) nei kitos. Kalbos kitimas, kaip ir jų sąveika, yra normalus ir reikalingas reiškinys. Pavyzdžiui, gyvos kalbos

11 Pinker, S., *supra* note 5, p. 41.

12 Fromkin, V.; Rodman, R.; Hyams, N. *An introduction to language*. Wadsworth, 2003, p. 27.

13 Crystal, D. *Kalbos mirtis*. Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 27.

14 *Ibid.*, p. 128.

nuolat skolinasi viena iš kitos, todėl jaunesnių ir vyresniųjų žmonių žodynas skiriasi. Tačiau kalbos kitimo kryptis yra nenusipėjama, nes kalbos kitimus lemia tiek vidiniai, tiek ir išoriniai faktoriai. Tarp jų – socialiniai, ekonominiai, politiniai faktoriai (urbanizacija, migracija, kolonizacija, globalizacija ir kt.), taip pat ir kintantys kalbos vartotojų poreikiai, suponuoti naujų technologijų, naujų produktų, naujų patirčių. Kalbos pokyčiai nėra tolygūs: lėčiau kinta garsai ir gramatinė struktūra (atsiranda naujos taisyklės, naujos gramatinės formos), o greičiau žodynas. Žodynas keičiasi dėl to, kad nuolat sudaromi nauji žodžiai (kartais gal tiesiog pokštaujant, o kartais – ir mėginant užčiuopti kažkokius dar neįvardintus kitimus), bet tik kai kurie naujai sudaryti žodžiai yra visuomenės priimami ir plačiai vartojami (pavyzdžiui, žiniasklaida). Taip pat jau esami žodžiai gali tapti visai nebereikalingi arba pakeisti savo reikšmę, nors šalia naujosios reikšmės dar tebevartojama ir ankstesnioji reikšmė. Pavyzdžiui, kitaip nei vyresniųjų kartų atstovai, studentai žodį „mažaraštis“ paaiškina savaip („žmogus, kuris tekstą daugiausia renka kompiuteriu ir mažai rašo ranka“), nes senoji reikšmė, nusakanti rašto įvaldymo laipsnį, šiuolaikinėje visuomenėje nebėra aktuali. Dauguma kalbos žodžių yra daugiareikšmiai, ir kuo senesnis žodis, tuo labiau jis „apaugęs“ naujomis tiesioginėmis ir perkeltinėmis reikšmėmis. Mąstymas neturi ribų ir nuolat ieško naujų išraiškos priemonių, o tas pats žodis, jei jis daugiareikšmis, gali padėti išreikšti vis naujas prasmes gal net ir subtiliau nei naujadaras. Kadangi kalba ir mąstymas yra labai glaudžiai susiję, todėl neretai pokytis kalboje (kalbos vartojime) atspindi kažkokį mąstymo pokytį ir kalbos vartojimo tyrimai yra pakankamai informatyvus metodus, kurį galima pritaikyti visuomenės mąstymo (pokyčių) analizei¹⁵.

Kita vertus, tiek visuomenė¹⁶, tiek ir valstybė¹⁷ siekia reguliuoti žodžių vartojimą įvairiose gyvenimo srityse, nes tai yra galimybė tiesiogiai veikti mąstymą. Kalbos ir visuomenės sąveika yra dvipusis procesas, svarbus įvairiais aspektais, todėl kalbos kitimus, kuriems turi įtakos visuomenė, tiria sociolingvistika, o jau kitas mokslas – kalbos sociologija – analizuoja, kaip kalba veikia visuomenę.

Mąstymo tyrimams kalba yra ypač svarbi, nes ji leidžia užfiksuoti („sučiuopti“) mintį, atskleisti tos minties turinį ir perteikti ją kitiems žmonėms (žodžiu, raštu ar kt. ženklais). Taigi, mąstymas ir kalba yra glaudžiai susiję ir vienas kitą suponuojantys pažinimo bei bendravimo procesų komponentai. Tačiau kalbos ir mąstymo prigimtis yra skirtinga, todėl kiekvienas jų paklūsta saviems dėsningumams. Kita vertus, žmogus gali mąstyti ir nenaudodamas kalbos ženklų (vaizdais, veiksmais). Vadinasi, mąstymas nėra išimtinai verbalinis procesas, nors šio požiūrio priešinkai ir suranda labai įdomių argumentų

15 Stumbrys, D. Narkotikų retorikos kaita Lietuvos Respublikos Seime: atvejo tyrimas. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*. 2011, 2(1): 112–120.

16 Pavyzdžiui, feministės ketina uždrausti žodį „madmuazelė“. <<http://www.panele.lt/straipsniai/vietos/feministes-ketina-uzdrausti-zodi-madmuazele.d?id=60733849>>. [žiūrėta 2013-09-15].

17 Pavyzdžiui, keli tokio draudimo atvejai: Ženklinant medų, draudžiama vartoti žodį „natūralus“. *Verslo žinios* [interaktyvus]. 2013.08.20 [žiūrėta 2013-09-15]. <<http://vz.lt/article/2013/8/20/zenklinant-medu-draudziama-vartoti-zodi-naturalus#ixzz2ipHYXdXw>>.

War On Words: NYC Dept. Of Education Wants 50 ‘Forbidden’ Words Banned From Standardized Tests. *CBS New York* [interaktyvus]. New York, March 26, 2012 [žiūrėta 2013-09-15]. <<http://newyork.cbslocal.com/2012/03/26/war-on-words-nyc-dept-of-education-wants-50-forbidden-words-removed-from-standardized-tests/>>.

savo pozicijai (kad žmonės mąsto tik žodžiais, o dar tiksliau – konkrečiai kalbai priklausančiais žodžiais) ginti¹⁸. Mąstymas gali būti skirtingas: (1) suvokiamas ir sąmonės kontroliuojamas mąstymas, jo formos – sąvokos, sprendiniai, teorijos, bet mintys būtinai reiškiamos žodžiais ir sakiniams (t. y. verbalizuojamos); ir (2) neverbalinis mąstymas, kurio mąstantysis sąmoningai nekontroliuoja. Jis irgi vyksta loginėmis formomis (kitaip mintis negalima), bet nenaudoja kalbos ženklų, o mąstymo rezultatai gali būti pateikiami, pavyzdžiui, vaizdais¹⁹ ar veiksmais. Abiem atvejais smegenyse vyksta neurologiniai procesai.

Neverbalinis mąstymas sudaro didelę dalį mūsų kasdieninio mąstymo. Jei neverbalinis mąstymas dominuoja, tai žmogus kalba fragmentiškai ir glaustai. Kita vertus, kalbėdami mes praleidžiame tuos žodžius ir net sakinius/protavimo prielaidas, kurie mums atrodo savaime suprantami, nors ir niekur neskubam. Logika tai aprašo ir analizuoja kaip sutrumpintas samprotavimo formas, kurios vadinamos entimemomis, soritais ir epiheiremomis. O šitokio elgesio su kalba priežastis – tai, kad mes mąstome žymiai greičiau nei spėjame gimusią mintį išreikšti kalba, todėl kol vieną mintį formuluojame, kelios spėja „praslysti“ ir negrįžtamai pradingsta, nes niekaip nebuvo užfiksuotos. Vadinasi, kažką minčių dalį mes nuolat prarandame, kadangi jas tiesiog užmirštame. Bet taip pat tai patvirtina, kad mąstyti ne visuomet ir reikia tikslaus ir išsamaus minties formulavimo sakiniu, bet žodžių visuomet prireikia mąstymo proceso pabaigoje, padarytai išvadai fiksuoti.

Kitas labai įdomus klausimas – kiek mūsų mąstymą veikia kalba? Jei prisiminsime lingvistinio reliatyvizmo teoriją, kuri kalbų skirtingumą įvardina kaip jomis kalbančių žmonių mąstymo skirtumus lemiančią priežastį, arba garsią Saporo-Worfo hipotezę, jog žmonių mąstymą sąlygoja kategorijos, esančios kalboje, kurią jie vartoja, tuomet išties pašiurpina Džordžo Orvelo knygoje aprašytas žmonių mąstymo „formatavimo“ būdas, kurio pagrindiniu įrankiu tampa kalba. Dž. Orvelas formuluoja naujakalbės, apie 2050 metus galutinai pakeisiančios norminę anglų kalbą (senkalbę), tikslus taip: „ne tik išreikšti angsoco pasaulėžiūrą bei mąstymo būdą, bet ir padaryti neįmanomus kitus mąstymo būdus“²⁰. Senosios kalbos pagrindu sukurta naujakalbė aprašoma kaip efektyviausia mąs-

-
- 18 L. Uspenskis rašo, jog minčių skaitymo seansais garsėjęs Volfas Mesingas pokalbyje su juo teigęs, kad viešųjų seansų metu jis „pagaunęs“ ne žodžius, o „grynas mintis“, kuriomis žiūrovai išreiškia savo užduotį, todėl mąstančiojo tautybė ir kalba jam esanti visai nesvarbi (viešų seansų metu dalyvaujantiems žiūrovams sugalvojus konkrečią užduotį, Mesingas, laikydamas už rankos tą užduotį žinantį publikos atstovą ir reikalaujamas, netariant nė žodžio, galvoti tik apie užduotį, ją atlikdavo: pavyzdžiui, nueidavo prie reikiamo žmogaus ir paėmė reikiamą daiktą ar nustatytą kiekį pinigų iš jo piniginės). Tačiau L. Uspenskis mini net tris skirtingus atvejus, kai užduoties atlikti V. Mesingui nepavyko (du stebėjęs jis pats, o apie trečią išgirdęs iš M. Slonimskio). Jis teigia, kad kiekvienu atveju klaidos priežastimi (pagal konkrečios užduoties formulavimo ypatumus) buvo kai kurių rusų kalbos žodžių ar jų reikšmių nežinojimas, nes Mesingas buvo užsienietis. Vadinasi, teigia L. Uspenskis, mąstymas vyksta ne „grynomis“ mintimis ir ne vaizdais, o žodžiais. Pagal Uspenskij, L. *Slovo o slovakh* [A Word about Words]. Leningrad, 1971, p. 17.
- 19 E. Frommo nuomone, žmonės ne tik apmąsto itin sudėtingus ir subtilius dalykus sapnuose, bet ir suranda, kaip išreikšti padarytas išvadas, nes sapne „protas gali išreikšti mintis bei sprendimus aiškiau ir gražiau nei budraujant“. Fromm, E., *supra* note 2, p. 99.
- 20 Orvelas, Dž. 1984-iejai. Orvelas, Dž. *Gyvulių ūkis. 1984-iejai*. Vilnius: Vyturys, 1991, p. 320.

tymo kontrolės technologija, kurios paskirtis yra „ne plėsti minties erdvę, o mažinti ją“²¹. Tuo tikslu yra keičiamas tiek kalbos žodynas, tiek ir jos gramatika: „Jos žodynas buvo sudarytas taip, kad galėtų tiksliai ir gana subtiliai perteikti bet kokią partijos nariui galinčią kilti sąvoką, atmetant visas kitas sąvokas ir net užkertant joms kelią atsirasti netiesioginiams būdais. Tai iš dalies buvo atliekama kuriant naujus žodžius, bet dažniausiai – naikinant nepageidautinus žodžius, šalinant visas neįdomias reikšmes, kiek įmanoma – ir visas antrines reikšmes. Imkim vieną pavyzdį. Žodis *laisvas* dar buvo naujakalbėje, bet jau įmanomas tik tokiuose pasakymuose kaip „Šis šuo laisvas nuo blusų“ arba „Šitas laukas laisvas nuo piktžolių“. To žodžio nebegalėjai pavartoti sąvokoms „politiškai laisvas“ arba „intelektualiai laisvas“, nes politinė ir intelektualinė laisvė, kaip idėjos, nebeegzistavo, tad nebuvo reikalo jas ir įvardyti.“²² Todėl, anot Dž. Orvelo, „žmogus, nuo mažumės vartojantis naujakalbę kaip vienintelę kalbą, net nežinos, kad *lygūs* kada nors turėjęs antrą reikšmę „politiškai lygūs“ arba *laisvas* kadaise reiškęs „intelektualiai laisvas“. Lygiai kaip apie šachmatų negirdėjęs žmogus nežino antrųjų *karalienės* ir *žirgo* reikšmių“²³. Naujakalbės gramatiką Orvelas aprašo paminėdamas dvi jos savybes. Pirmoji – tendencija naikinti skirtumus tarp kalbos dalių: „Daugelis žodžių buvo vartojami kaip veiksmažodžiai, daiktavardžiai, būdvardžiai ar prieveiksmiai. Buvo stengiamasi palikti kuo mažiau žodžių šaknų, sunaikinant daugelį archainių formų.“²⁴ Antroji naujakalbės ypatybė – „taisyklingumas, t. y. galūnių sumažinimas“²⁵, pavyzdžiui, dingsta veiksmažodžių asmenavimas, daugiskaitiniai daiktavardžiai ir visos netaisyklingos formos. Visa tai skamba labai įtikinamai ir net grėsmingai, todėl svarbu įvertinti šią grėsmę mąstymo laisvei. Kadangi žinome, kad mąstymas nėra nei tapatus kalbai, nei vien tik verbalinis procesas, be to, mąstymas išties neturi ribų ir nuolat ieško naujų išraiškos priemonių, todėl kalbos išteklių apribojimas vargu ar gali būti toks lemtingas mąstymui, kaip savo svarbiausioje knygoje rašo Džordžas Orvelas. Šiame kontekste taip pat išryškėja tiek loginio ir kalbinio taisyklingumo sąveika, tiek ir jų abiejų įtaka mąstymo pokyčių vertinimui.

Įžvalgos ir išvados

1. Sprendinio kalbinės ir loginės struktūrų skirtingumas yra pagrindas prielaidai, jog mąstymas nėra tik verbalinis procesas.

2. Kalbinio ir loginio taisyklingumo skirtumus nulemia kiekvieno jų paskirtis: kalbinio taisyklingumo tikslas – komunikacijos kokybė, o loginio taisyklingumo atveju – mąstymo (protavimo) rezultatų patikimumas.

21 Orvelas, Dž., *supra* note 20, p. 321.

22 *Ibid.*, p. 320–321.

23 *Ibid.*, p. 328.

24 *Ibid.*, p. 321.

25 *Ibid.*, p. 322.

 Literatūra

- Fromkin, V.; Rodman, R.; Hyams, N. *An introduction to language*. Wadsworth, 2003.
- Feministės ketina uždrausti žodį „madmuazelė“! *Panelė* [interaktyvus]. Vilnius [žiūrėta 2013-09-15]. <<http://www.panele.lt/straipsniai/vietos/feministes-ketina-uzdrausti-zodi-madmuazele.d?id=60733849>>.
- Crystal, D. *Kalbos mirtis*. Vilnius: Tyto alba, 2005.
- Fromm, E. *Pamiršta kalba. Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*. Vilnius: Vaga, 2013.
- Lomanienė, N. *Logika. Deduktyvaus samprotavimo analizės pagrindai*. Uždavinynas. Vilnius: Justitia, 2002.
- Orvelas, Dž. 1984-ieji. Orvelas, Dž. *Gyvulių ūkis. 1984-ieji*. Vilnius: Vyturys, 1991.
- Pinker, S. *The language instinct. How the mind creates language*. Harperperennial, 2007.
- Stumbrys, D. Narkotikų retorikos kaita Lietuvos Respublikos Seime: atvejo tyrimas. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*. 2011, 2(1): 112-120.
- Urbutis, V. *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- Uspenskij, L. V. *Slovo o slovakh* [A Word about Words]. Leningrad, 1971.
- Whitehead, A. N. *Modes of Thought*. New York: The Free Press, 1968.
- Ženklinant medų, draudžiama vartoti žodį „natūralus“. *Verslo žinios* [interaktyvus]. 2013.08.20 [žiūrėta 2013-09-15]. <<http://vz.lt/article/2013/8/20/zenklinant-medu-draudziama-vartoti-zodi-naturalus#ixzz2ipHYXdXw>>.
- War On Words: NYC Dept. Of Education Wants 50 ‘Forbidden’ Words Banned From Standardized Tests. *CBS New York* [interaktyvus]. New York, March 26, 2012 [žiūrėta 2013-09-15]. <<http://newyork.cbslocal.com/2012/03/26/war-on-words-nyc-dept-of-education-wants-50-forbidden-words-removed-from-standardized-tests/>>.
-

 LOGICAL VALIDITY AND LINGUISTIC CORRECTNESS:
 IMPACT ON CHANGES IN THINKING

Virginija Jakimenko

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The concept of thinking is an area of interest for researchers in a wide variety of disciplines: humanities, social and natural sciences. Unlike neurobiologists, who use special technologies to examine human brain activity, the scientists in humanities (philosophers and those of logic) research thinking only through language. The language itself is not only the means for capturing thought and its expression, but also one of the most important elements of culture. Each language, with its own system of words, vowels and grammar, is not only a unique source of knowledge about human life, but also the*

indicator and symbol of cultural identity. The changes in the language do not occur without reason, because every language is developing along with the economy, culture, science and technology. Thinking and language are very closely related processes, thus, for evaluation of changes in thinking, in this article it is assumed that changes made in language reflect the changes in thinking. Furthermore, this paper discusses features of thought expression, the conception of linguistic as well as logical levels of a sentence, the differences in logical validity and linguistic correctness and their influence on the changes of thinking in the light of the contemporary understanding of language and its relationship to thinking.

Keywords: *thinking, logical and linguistic levels of a sentence, logical validity and linguistic correctness, changes in thinking.*

Virginija Jakimenko, Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto Filosofijos katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: filosofija, logika.

Virginija Jakimenko, Mykolas Romeris University, Institute of Humanities, Department of Philosophy, Associated Professor. Research interests: philosophy, logic.